

Štovanje Marije u zborniku „Cithara octochorda“

Mato Leščan

Cithara octochorda je najznačajniji i najopsežniji zbornik latinskih i hrvatskih crkvenih napjeva iz sjeverne Hrvatske. Pojavila se u tri izdanja: g. 1701, 1723. i 1757. Pretpostavlja se da je autor, od nosno redaktor prvih dvaju izdanja zagrebački kanonik Tomo Kovačević, a trećeg Mijo Šilobod — Bolšić. Cithara je razdijeljena na osam dijelova, prema potrebama crkvene godine (došašće, Božić, korizma, Uskrs, obične nedjelje, Marijini blagdani, svetački blagdani i pokojnička služba).

Velik je broj marijanskih popijevki (preko pedeset), a i u ostalim dijelovima Cithare (osobito adventskom i božićnom) ima mnogo popijevki s marijanskom tematikom, tako da se u sva tri izdanja nalazi oko sto popijevki s naglašenim marijanskim sadržajem.

Proučavanje himnologije u nas je relativno mlađeg datuma. Prvu studiju o Cithari objelodanio je Čeh Karel Konrad u »Vestniku česke Společnosti Nauk« g. 1890, str. 101—178, pod naslovom: »Hymnologie starocharvatska«. Posebno je marijanska himnologija tek u začetku. Veći interes za Citharu porastao je tek početkom ovog stoljeća pojavom Cecilijanskog pokreta kod nas. Stoga ni rezultati oko istraživanja ovoga znamenitog zbornika nisu još značajni, a pogotovo ne definitivni. Ove godine ekipa glazbenika i jezikoslovaca radi na ponovnom kritičkom izdanju Cithare. To će unijeti više svjetla u problematiku crkvene glazbe XVIII. st.

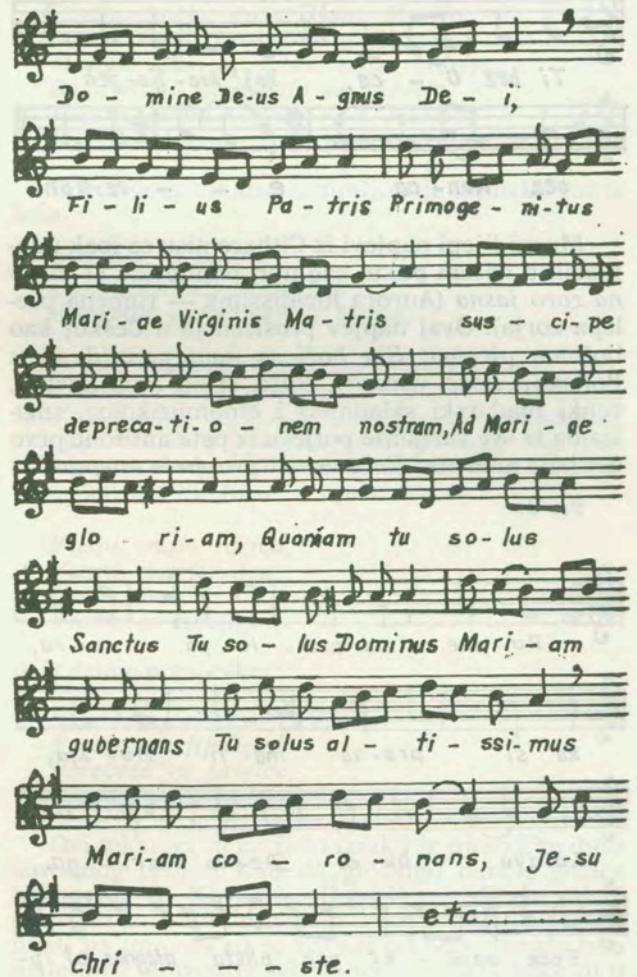
Koliko je dosada poznato, Cithara octochorda je srodna sa zbirkom *Cantus catholici*, latinsko-mađarskom pjesmaricom koja je izišla u Trnavi, u slovačkoj g. 1651. Autor toga zbornika je isusovac o. Benedikt Szöllösy (1609—1656). To su uglavnom latinski himni i sekvence, odnosno njihovi prijevodi. Drugi zbornik s kojim je Cithara povezana je češki »Svetojanski Kancional«, nastao u XV. st. Od naših pjesmarica koje su utjecale na Citharu treba spomenuti *Pavlinku pjesmaricu iz 1644.* te *Drnjansku pjesmaricu iz g. 1687.* i ostale rukopisne pjesmarice i kantorske knjige iz Međimurja, Prekomurja, Podravine, Bačke itd.

U izlaganju posvetit ćemo posebnu pažnju hrvatskim popijevkama ili, kako ih autor navodi: »Cantus croatici ad sacrum spectantes«. Želio bih pokazati kako cijela liturgija onoga vremena odiše štovanjem Majke Božje. Ujedno ću nastojati istaknuti sadržajnu stranu teksta te estetsko vrednovanje teksta i melodije. Kod pojedinih napjeva upozorit ću na sličnost s postojećim pučkim napjevima ili na srodnost s evropskim popijevkama.

* Predavanje održano na Prvom hrvatskom mariološkom kongresu u Splitu, 8—9. rujna 1976. godine.

Na blagdan Velike Gospe u C. I—358 i C II—374. zabilježen je ovaj tropizirani Kyrie: *Kyrie! Qui Mariam de Libano vocas sponsam: pulchram ut lunam, stellisque cinctam. Eleison. Christe! Qui coelestem das Matri domum: quae dederat uterum. Eleison. Kyrie! Rex tu coeli, facis Matrem exaltari: ut sit stella eranti in mari. Eleison.* Isto tako u misi De beata Virgine (koralna misa IX) u Slavi umetnute su pohvale u čast Marije.

Pr. 1.

Do - mine Je - us A - g - nus De - i,
Fi - li - us Pa - tris Primoge - ni - tus
Mari - ae Virginis Ma - tris sus - ci - pe
depreca - ti - o - nem nostram, Ad Mari - ae
glo - ri - am, Quoniam tu so - lus
Sanctus Tu so - lus Domi - nus Mari - am
gubernans Tu so - lus al - ti - ssi - mus
Mari - am co - ro - nans, Je - su
Chri - - - ste.

U Podravini se još donedavna pjevao pod zornicama adventski Kyrie koji donosim u cijelosti prema zapisu melografa Franje Židovca. Taj Kyrie, sadržan u Cithari, kao uostalom sve adventske popijevke, prožet je marijanskim ugođajem. To je inače varijanta popijevke Gospodine Bože živi.

Pr. 2.

Ky - rie, ky - ri - e, glas presveti
u Na - za - ret an - đe - o le - ti,
da riječ Bo - žju Devi na - zvesti
Ma - ri - ji, e - -
- lej - son. Kri - ste, Zbiraš Mater
Ti bez O - ca, koj' kra - lju - ješ
bez kon - ca e - - - leison.

Mnogi lijepi napjevi iz Cithare nisu se ipak udomaćili u našem puku, kao npr. popijevka: *O rume - na zoro jasna* (Aurora lucidissima — rumena prelepa zorja). Ovaj napjev proširen je u Češkoj kao božićna pjesma: *Sin boži sa nam narodil, te u Poljskoj: Bože, wieczny, Bože, żywy*. Bela Bartok, veliki mađarski skladatelj i etnomuzikolog, smatra da te sve varijante potječu iz pete antifone prve nedjelje adevnta: *Ecce veniet propheta magnus*.

Pr. 3.

Ru - me - na pre - le - pa zo - ra,
ka si pra - va ma - ti Bo - žja,
Zdravo bu - di De - va Mari - ja,
Ecce veni - et pro - pheta magnus et ip -
- se re - nova - bit Je - ru - sa - lem Alle - lu - ja.

Pojedini naši skladatelji posegli su za tom temom, npr. Albe Vidaković (*«Slava»* iz *Mise simplex*), Nikša Njirić (*«Varijacije»* za orgulje) i dr.

Neke latinske adventske kantilene iz Cithare, koje se još i danas pjevaju u zagrebačkoj katedrali, nalaze se i u drugim evropskim zbornicima (osobito u *Cantus catholici*); kao npr. *O Maria, stellula fulgida, Ecce pia o Maria, Nympha amans*. Slično njima popijevka *Missus venit*, od koje je druga melodijska varijanta poznata kao popijevka *Zlatnih krila*. Tekst ovih kantilena je idiličan i kićen te odaje klasično-mitološku inspiraciju. Kao ilustracija neka posluže dva stiha iz popijevke *Nympha amans*:

*Phoebus ridet et sereno
Vultu phoebe saltitat
Dum te videt, et amoeno
Nictu tibi palpitat*

*Cantat carmen philomela
Carduelis plausitat,
Et Maria melli mella
Dulci sono lusitat...*

Nađe se dosta pompoznoeg teksta, npr. *Ave hierarchya, coelestis et pia, Dei monarchia, respice nos pia*. Lijepi primjer adventske popijevke je *Ave Maria* poznata iz Hrv. crkvenog kantuala kao *Evo ide čas*.

Pr. 4.

A - ve Ma - ri - a, gra - ti - a ple - na,
tak An - gel Mari - ju pozdravlja De - vi - cu
po - ni - znu Božju siuž - be - ni - cu.

U adventsko doba pjevao se poseban *Svet*, koji osim nepromjenjivog teksta ima još deset kitica u pohvalu Mariji. Radi ljepote napjeva i zanimljiva teksta poslušat ćemo cijeli *Svet* i to u folklornoj verziji iz Podravine, koja mi se čini bogatijom i svježijom od predložka u Cithari. Interesantna je činjenica za muzikologe da se u narodnom napjevu izbjegava modulacija. Tekst glasi:

*Svet, svet, svet i presvet
Smožni jaki Gospodin Bog,
Bog naš Sabaot.
Puna jesu nebesa i široka zemlja
Dike Tvoje, mili Bože, hvala budi Tebe.
V Nazaretu nazvešćen od Višnjega Stola.
Po anđelu Gabrielu, poslan z neba.
Zdrava, rekuć, Marija, milosti si puna:
Gospodin je vsegdar s Tobum, jesi ti blažena.
Hoćeš prijet od Duha svetaga iz neba:
I porodiš Sinā Božja, imenom Jezusa.
Tebe hote hvaliti, vu nebu dičiti:
Vsi angeli tebe svetu, hote popevati.
I na zemlje vsi ljudi blaženom kričati:
Tebe majku milostivnu na pomoć zavzati.
O Marija, Marija, majka milostivna.*

Ti nam budi pomoćnica, vsegdar majka mila.
Obrani nas v nevoljah vu našeg teškočah,
Pri smerti nam blizu budi, da nas vrag ne
zbludi.

O Marija, Marija, majka Jazuševa,
Tebe budi vsigdar dika, od nas nestanoma
Amen tako Marija, neka bude amen!
Hvala dika Ocu, Sinu i Duhu svetome. Amen.

Pr. 5.

Svet, svet, svet
i pre - svet, zmo - žni ja - ki
Go - spodnj Bog, o Bog naš Sa - ba - ot.

Još jedna zanimljiva pojava. Taj Svet pjevao se samo u adventu, a u druga doba crkvene godine drugi tekst, katkad i drugi napjev, što odaje veliko bogatstvo repertoara. Lijepi primjer idilično-naivne pučke inspiracije, spojene s doktrinom sv. Pavla apostola, jest popijevka *Ptičice gore stajaju*:

*Ptičice gore stajaju
Mladomu kralju spevaju
Stante gore ar je zora.
Ljene ljude zbuđavaju
I na njih se tak karaju:
Stante gore ar je zora.*

(latinski tekst iz sv. Pavla: *iam tempus est de somno surgere...*)

To je inače tekstovna varijanta druge popijevke »*Ptičice lepo spevaju*«. Zbog tih naivnih riječi, niklih iz pučke vjere, liturgičari su toliko prigovarali da je konačno taj tekst uklonjen i zamijenjen drugim, ništa boljim. I u ovoj pjesmi se uz božićnu *Narodil nam se...* spominje Isus kao mladi kralj.

Neću se zadržavati na opisu svake pojedine popijevke. Uostalom adventske su općenito poznate. Htio bih samo napomenuti da je većina njih iscrpna parafraza biblijskog teksta, npr.: *Poslan bi anđel Gabrijel, Veseli se o Nazaret (Raduj se grade Nazaret), Ave Maria* itd. Mnoge od njih pjevaju se širom kajkavske regije, a neke se nalaze i u mađarskim zbirkama. Svakako najljepša je adventska popijevka *Zdravo Djevice*, koja je jednodušno prihvaćena za himnu XIII. međunarodnog marijanskog kongresa (Zagreb-Bistrica 1971). Sadržajem i dubinom ona odaje istinsku religioznu inspiraciju, lišenu barokne površnosti i sladunjavosti. Izgleda da ova divna pjesma nije samo naša svojina. U Poljskoj se pjeva sličan napjev, koji potječe iz XIV. st., iz doba križarskih ratova.

Pr. 6. i 7.

Bo - go - ro - di - ca, Dziewi - cza,
Bo - giem stawio - na Ma - ri - ja

Zdrava De - vi - ca, Bogo - ro - di - ca,
ti si le - pi cvet, blaže - na že - na,
ro - ža ru - me - na, sveta Ma - ri - ja.

Stoga što je... te popije ke netoč... pjevan, npr. *Zdrava Devica Bogorodica, ti si lepi cvet — Blažena žena roža rumena, sveta Marija. Ti si z korena Jesse stvorjena...* Usporedi štokavski prepjev: *Tebi Djevice pletem kitice — Mili urese, lijepi mirise...*

Na kraju svake zornice, poslije *Deo gratias*, puk je pjevao zajedno sa svećenikom pohvalu u čast Mariji:

*Službu božju slušali smo, Marijo,
Milost tvoju prosili smo, Marijo,
Marijo, Marijo, milost naša, Marijo,
Sada Bogu klanjamo se, Marijo,
Hižam našim vraćamo se, Marijo,
Marijo, Marijo, pojdi s nama, Marijo.*

Iz božićnog ciklusa zanimljiva je latinska kantilena:

*Resonet in laudis,
Cum jucundis plausibus...
Apparuit quem genuit Maria.*

Ona je raširena po svim germanskim zemljama, a obradio ju je za zbor naš renesansni skladatelj Jacobus Gallus Petelin. Razumljivo da je karakter mnogih božićnih pjesama, osobito onih marijanskih pastoralnog, idiličnog karaktera, kao npr. uspavanka: *Dormi filii*; ili nježni tekst:

*Vusni, moja rožica,
Vusni, ma fijolica,
Vusni, poljski lilijum,
Vusni, gumbelium,*

ili iz druge popijevke:

*Sim šetujte, devojčice,
Prosiplete fijolice:
Potečete vu jaselce,
Serca mesto božićnice.*

Ovi tekstovi su zacijelo iznikli iz pjesničke duše narodnog genija. Kao da gledamo naivne sličice Lackovića ili Kovačića. Dopuštamo da su riječi ponekad naivne i liturgijski nemotivirane, ali treba imati na umu da su se mnoge od njih pjevale bilo prije mise ili poslije večernjice, bilo kod kuće ili u polju, dakle, imaju paraliturgijski karakter.

Jedna od poznatijih, a u Dalmaciji i Bosni najpoznatija je popijevka: *U to vrime godišća*, prijevod latinske: *In hoc anni circulo*, iz XIV st. Kajkavski tekst te popijevke glasi: *Vu to vreme godišća, mir se svetu nazvešća, porođenje Kristuša, po Device Marije*. Interesantne su melodijske varijante iz Bosne i Vodica kod Šibenika.

Pr. 8. i 9.

U to vrijeme go-dišta, mir se svijetu navješto;
 poro-đenjem Dje-tića od Djevice Ma-ri-je.

U to vrime godišća, mir se svitu navi-šća,
 porođenjem Di-ti-ća od Dvice Mari-je.

U uskrsnoj liturgiji, to jest u korizmenim i uskrsnim popijevkama Cithare manje se spominje Marija, što je razumljivo, jer je Krist središnja ličnost Muke i Uskrsnuća. Ipak Cithara donosi nekoliko popijevki, od kojih spominje prekrasnu sekvencu:

*Stae polag križa suzna
 Mila Majka kruto tužna
 (Stabat Mater dolorosa)*

Ta je latinska pjesma Jacopona da Todi vjerojatno utjecala na postanak *Gospina Plača*, po uzoru na pučka skazanja, radnja je dramatski raspoređena na Isusa, Gospu, učenike, Pilata i ostale sudionike Muke.

Međutim u pučkoj popijevci Marijina je žalost za Sinom vrlo opsežno opjevana. Tako su nastale popijevke na čast sedam žalosti bl. djevice Marije te *Plać Majke Božje*:

*Majka Božja zaplakala
 Kad je glase razumjela
 Da je Sina izgubila*

ili pučka balada:

*Tužni glasi od svih stran
 Došli su z daleka
 Gorko plače svaki dan
 Isusova Majka.*

Na Veliki petak navečer, nad Isusovim grobom, žene u crnini pjevale su tužaljku, koja mi se svojim potresnim sadržajem usjekla u pamet:

*Sinka Majka ziskavala,
 Te na križu izgledala
 Čami, puze, roni suze
 Od žalosti velike.*

*Kada sam te u štalici,
 Porodila na slamici,
 Pjevala sam vesela sam
 Bila u noć i u dan.*

*Skrivala sam ja detešce
 Po egiptonskoj zemljici,
 Da od noža Herodeša
 Ne pogineš, Maleni.*

Pr. 10.

Sinka Maj-ka zi-ska-va-la,
 tern na križu iz-gle-da-la, čami, pu-
 ze, ro-ni suze od žalo-sti ve-li-ke.

Među uskrsnim popijevkama samo su dvije u Cithari i to jedna latinska: *Absterge cito lacrymas* (*Nek mine, Majko, s lica tvog*) i jedna hrvatska: *Veseli se, o Marija*. To je tekstovna varijanta popijevke: *Stal se je Kristuš deneska* (*Gospodin danas uskrsnu*). *Veseli se, o Marija*, pjevala se kod uskrsne procesije, iza Uskrsnuća uz zvonjavu zvona.

Pr. 11.

Ve-se-li se o Ma-ri-ja, al-
 -le-lu-ja, le-lu-ja, ka si prvo
 tu-žna bi-ka, al-le-al-le-lu-ja.

Šesti dio Cithare obuhvaća marijanske popijevke. Njih ima u sva tri izdanja oko pedeset, od toga 17 na hrvatskom jeziku. Čini se da je vrlo stara pjesma, koja se pjevala u doba kad je harala kuga (tempore pestis):

*Stella coeli exstirpavit
 Quae lactavit Dominum;
 Mortis pestem, quam plantavit
 Primus parens hominum.
 Gloriosa stella maris
 Summis digna laudibus
 Nos a peste tueraris
 Et a mundi fraudibus.*

Naši cecilijanci, osobito Barlé i Dugan, neke od latinskih popijevki dali su prevesti na hrvatski želeći ih sačuvati od zaborava. Takve su npr. *Sancta Messiae Genitrix* (*Spasa nam Majko*), *Ave mundi spes Maria* (*Marijo, o nado ljudi*), *Maria gustum sentio* (*Marijo Majko ljubljena*) i dr. Međutim, koliko mi je poznato one se, na žalost, nisu proširile u narodu. Među latinskim stihovima nađe se i ljepših u kojima je izražena konkretna molba, npr.:

*Conserva ecclesiam, o dulcis Maria!
 Repelle tristitiam, o Virgo ter pial!*

ili:

*Ergo pia lux Maria,
Vetus patrona Croatarum
Nobis fave, tuum ave,
Dum canit turba pupillarum:
Tuum servemus amorem,
Deo sic dabimus odorem*

ili:

*Non despero, quando tero
Magne Matris limina,
Clemens est, potens est,
Supplicabit, impetrabit
Ne me perdant crimina.*

Nalazimo i prepjev himna: *Ave maris stella*: Zdrava zvezda morska, prava Mati Božja: Mati vsegdar Deva, Kraljica nebeska.

Osobito su lijepe dvije marijanske popijevke: *Zdrava, o Marija*, i: *O Marija*, koje donosimo u cijelosti, radi značajnog, suvremenog i, rekli bismo, angažiranog teksta. Pjesnik pjevajući pohvale Mariji, obraća se Njoj s molbom da pomogne ispaćenom narodu: *ar vu tugah plovemo — na pomoć te zovemo — pomози nas — slatka Deva Marija*. i dalje: *Miloserdne oči tvoje oberni — na horvatski maš orsag ... pomiluj nevoljno vu njem tve ljudstvo*. U drugoj popijevci Marija je nazvana obranom kršćana i vjernom Majkom hrvatskoga naroda: *O Marija vsemu kršćanstvu ti si obramba — i orsagu ti horvatskomu Mati ufana*. Njoj se za pomoć obraćaju svi staleži: *O Marija Tebe težaki poju na polju i na pomoć dobri junaki zovu vu boju*. *Tebe mole vsi redovniki i od Tebe pomoć prosiju verni hižniki*.

Iz ovog kratkog prikaza vidljivo je veliko štovanje koje je hrvatski puk iskazivao Mariji. Marija je prisutna u misnim tekstovima, u adventu i Bo-

Pr. 12.

*Zdrava o Ma-ri-ja, zdenec
iz ko-ga zvi-ra-jo Božje*

*slatko-će, slepe, glu-he, šanta-ve,
mi-lo-šće;*

i o-sta-le nevolne; Milo-stivno

Vračiš De-va Ma-ri-ja

žiću, a osobito je njezin kult izražen u marijanskim popijevkama. Kad bismo tim štampanim popijevkama dodali još pučke marijanske te repertoar proširili napjevima iz Slavonije i Bosne i bogatom ostavštinom antifona, himana i sekvencija iz Primorja, Dalmacije i otoka, onda bismo tek uvidjeli koliko je naš narod popijevkom slavio Mariju. Moramo biti svjesni da je nekadanja liturgija, a s time i štovanje Majke Božje, bilo puno sjaja i svečanosti, a da ne govorimo o raznim pobožnostima i nabožnim običajima tijekom cijele crkvene godine.

Možemo, dakle, slobodno ustvrditi da je cjelokupna liturgija XVIII. st. odisala kultom Majke Božje, a obilni umjetnički repertoar Cithare octochorde svjedoči još i danas o duhovnom bogatstvu naše kulturne baštine.